

prešernovo gledališče kranj / sezona 80/81

GRČA

57

1980-81

D14753/1982

Rihard Svoboda: GRČA
(praizvedba slovenskega dela)

Grča	Tine Oman
Berta	Alenka Bole-Vrabec
Janko	Kondi Pižorn
Tribuč	Jože Kovačič
Zdenka	Tina Primožič
Hlepuh	Iztok Alidič
Kremenšek	Janez Dolinar
Koritnik	Miha Krišelj
Župnik	Jože Vunšek
Golobček	France Černe
Osolinka	Jožica Jordan
Ana	Bernarda Oman
Režija	Janez Drozg
Dramaturgija	Taras Kermauner
Scenografija	Niko Matul
Lektor	Ludvik Kaluža
<i>Kostumograf</i>	<i>Marija Kobi</i>
Vodja predstave	Franci Intihar, Ronald Primožič
Šepetalka	Milada Varacha
Odrski mojster	Bruno Grašič
Razsvetljava	Drago Cerkovnik

BITI GRČA — ŠE NEREŠENA NALOGA

(Ob prvi uprizoritvi Govekarjevega igrokaza **Grča**)

1. Razlogi za uprizoritev

Rihard Svoboda je psevdonim Frana Govekarja. Drama **Grča** je izšla leta 1910; uprizarjanje je bilo prepovedano. V Jugoslaviji je Govekarjev ugled padal, a tudi sam najbrž ni želel videti na odru svojega daleč najradikalnejšega dela. Očiščenje, ki ga je v drami pripisal novinarju Kremenšku, svojemu dvojniku, ni trajalo dolgo; znova se je uklonil pred realiteto.

Drama **Grča** je nezasluženo neznana. Kranjska uprizoritev skuša deloma delovati zoper slovenski totalitarizem, ki se kaže tudi v tem, da je v eni dobi nekdo bog in v drugi pes; Govekar ni bil nikoli bog, vendar ga kaže **Grča** z neprimerno boljše strani, kot pa si ga — po zaslugi nemalo manipuliranega branja Cankarjevih polemik — danes predstavljamo. Cankar je slovenski genij, vendar je tudi Govekar nekdo.

Drugi razlog uprizarjanja. **Grča** je direktna in izjemno ostra kritika slovenskega totalitarizma. Leta 1910 je bila sicer usmerjena zoper tedaj skoraj absolutno vladajoči klerikalizem, zoper ecclesio militans, ne velja pa le za to obdobje in za to ideologijo. Nemalo podobnih potez nosi stalinizem.

Tretji razlog. Radikalna kritika slovenskega realnega meščanstva; njegove koruptivnosti, nenačelnosti, slabosti. Nič manjšega razkrinkanja ni v **Grči** deležen slovenski liberalizem. Pod — upravičenim — udarom je celotna slovenska družba kot moralno krhka, institucionalno premalo diferencirana, v zavesti nerazvita.

Marsikaj, kar je veljalo v Govekarjevem času, velja še danes.

2. Vzorednice s Cankarjem

Poudarjam: slovenski liberalizem. Vrsta težav, ki pestijo Slovence v tem stoletju, izvira iz dejstva, da se slovensko meščanstvo ni emancipiralo; ni radikaliziralo. Da ni postalo ateistično scientistično — vsaj v nekih svojih grupnih in institucionaliziranih — vrhovih. Analiza literarnih del slovenskega prvotnega meščanstva nam kaže njegovo nedoslednost in nagnjenost h kompromisu. (O tem

sem pisal v spremni študiji k Mencingerjevemu **Abadonu**.) Udejanilo je model, ki mu pravimo liberalno katolištvo ali katoliški liberalizem. Ta platforma ni bila zmožna izvesti bistvenih svetovno zgodovinskih nalog, ki so bile pred nacijo in njenim voditeljem meščanstvom: zmaga uma nad vero (zmaga znanosti); uvedbo kapitalizma, to je industrializacije, prvobitne akumulacije; ostvaritev nacionalne države, socialno institucionalne diferenciacije. Govekar drži tej nemoči moralno ogledalo.

Najbolj negativno je v **Grči** podan bojeviti klerikalizem; a tega poznamo v Cankarjevi kritični izvedbi. (Čeprav Govekarjeva ni manj ostra. Če predpostavljamo, da je bila leta 1910 na oblasti katoliška stranka, Govekarjev pogum ni bil majhen.) Manj nam je prezentna kritika liberalizma. Cankar jo izvede v **Hlapcih** uničujoče — vendar le v stranskih figurah (Komar ...). V **Grči** je osrednja, razvita. (Če predpostavljamo, da je bil Govekar v službi pri realnih liberalcih, je njegova drža tem bolj spoštovanja vredna.)

Literarna zgodovina naj razišče, katero od obeh del je nastalo prej; in: ali sta dramatika poznala drug drugega konkurenčno dramo. Podobnosti med **Hlapci** in **Grčo** je izjemno veliko. (Sta se tedaj Cankar in Govekar zblížala, vsaj začasno?)

Župnik Gregor Novljan iz **Grče** je vmesna figura med Cankarjevima župnikoma iz **Kralja** in **Hlapcev**. Nima čiste — voditeljske — veličine kot Jermanov nasprotnik, a je že bolj klerikalen od Maksovega, čeprav enako korumpirajoč in taktizerski. Sprejema pomoč liberalcev, le da uniči pravo nevarnost: tretji tabor. Razlika s Cankarjem: ta tretji tabor ni niti proletariat (ta v **Grči** ne nastopa), niti deklasirani intelektualec (Maks), niti pripadnik inteligence nižjega — odvisnejšega — socialnega sloja (Ščuka, Jerman; novinar, učitelj). Cankar v moč pravega — poštenega — meščanstva že od začetka — od **Romantičnih duš** — ni veroval; zato je bil realističnejši od Govekarja. Govekar pa skuša v **Grči** napisati dramo — za slovenske razmere — visokega slovenskega izobraženskega meščanstva.

3. Neodvisnost preganjamo z bojkotom in izolacijo

Lik zdravnika Grče je osrednji. Dramatik ga dela za tipičnega; je simbol pravega slovenskega meščanstva. Takšnega, ki se historično ni udejanilo. A se je oblikovalo po zgledu zahoda. Dosleden temu je konec igre: Grčeva družina (družina je glavna oseba, v družini kot osnovni celici družbe Govekar premaguje individualizem in osnuje družbo) je prisiljena, da zapusti Slovenijo. Za pravega meščanskega intelektualca v Sloveniji ni prostora. (Podobno lahko tolmačimo konec **Pohujšanja** in **Jakoba Rude**: za pravega človeka ni prostora. Lahko pa ga tudi ubijejo: Maksa, Smoletovo Antigono itn.) Jerman gre v notranjo emigracijo, Grča v zunanjo.

Zdravnik Grča ima prednost pred Jermanom; njegov poklic je avtonomnejši. Odprl bo prakso na Dunaju ali v Gradcu. Evropsko meščanstvo se je osamosvojilo ravno skoz neodvisne poklice: advokate, zdravnike, svobodne časnikarje. Totalitarizem avtonomije ne dopušča: ukinja privatno prakso, velikega kmeta, neodvisnega odvetnika, neodvisen časopis. Vsakdo mora biti odvisen od državne oblasti, ki tvori enotno fronto z ideološko ozkosrčnostjo (duhovništvo — sleherno klerištvo, verski fanatizem) in gospodarstvom. Razvito kapitalistično tržišče zahteva samostojnost subjektov: tovarn, strank, stališč. Totalitarizem doseže, da ne zmorejo vzdržati v tej samostojnosti; da se liberalizem kapitalizma ne razvije. Cerkev ima ljudstvo tako pod sabo, da ga lahko zmerom naščuva na vsakogar, ki bi se poskušal osamosvojiti. Zapove vsesplošen bojkot: osamitev posameznika.

To je dogajanje **Grče**. Čeprav zdravnika v začetku svobodomiselnih pristaši obešajo na prapor, ga pod pritiskom (gre za obrambo interesov, skorajda marksistična analiza: Hlepuh želi postati direktor gimnazije, Koritnik se bori za procvet tiskarne in je odvisen od naročnikov ...) čeda!je bolj izdajajo; nazadnje postanejo njegovi sovražniki (Ismena ... v Smoletovi **Antigoni**). Zdravniku odpovejo službo; prejšnji prijatelji mu ne tiskajo več spisov, nima možnosti za javno obrambo; v bolnišnici mu stavka

osebje; odpovejo mu stanovanje — generalna izolacija. (Stalinizem — manjka le še fizična likvidacija in psihično mučenje; Kozakovi **Dialogi** itn.)

4. Neposrednost ljudstva; meščanstvo je njegov zgodovinsko določeni humanistični hegemon

Grča ve, da Slovenci še niso zreli za humanistično liberalno družbo. Da se proces socialne in moralne emancipacije šele začinja. Šele polagoma nehujemo biti kmečka družba. Vendar Govekar ne misli, da je kmetstvo kot tâko slabo. Kmetica Osolinka je predstavnica celotnega preprostega ljudstva; je prej bajtarka (posestnica kočice) kot gruntarka. To ljudstvo veruje v svojega historičnega in moralnega hegemona: v pravo meščanstvoh Zaupa mu, ker vidi, da je Grča z njim dober, požrtvovalen, nesebičen. Izobraženo meščanstvo je avantgarda tega ljudstva in je upravičeno le kot tisti sloj, ki si za ljudstvo prizadeva: skozenj torej vlada sâmo ljudstvo. (Takšna je Govekarjeva ideološka iluzijska konstrukcija. A ni le njegova — vleče se že skoz vse stoletje; pozneje poskušajo drugi kadri ali druge grupe izvrševati istovodstveno nalogo.)

Torej neposredni spoj preprostega ljudstva s pravim meščanstvom. Kar je sâmo na sebi nemeščanska ideja, saj temelji meščanstvo na posredovanju, na diferenciranih plasteh, na teoriji sistemov, ne pa na neposredni stični komunikaciji; ta je ostanek krščanstva oz. hiliastična ideja. Celo tako kritično meščanstvo kot Govekarjevo ni zmoglo priti do zahodno evropskega realizma.

Ta spoj — ki ga zagovarja tudi Cankar, Jerman s Kalandrom, čeprav manj naivno — pa motijo posredniki: alienativne in reifikativne plasti. — Zdravništvo je človekoljuben posel, neposredno delanje dobrega; gospodarstvo ne. S tem tudi Govekar naseda slovenski nerazvitosti: antiekonomizmu. Naseda pa, ker vidi njegovo zoperčlovečnost, amoralnost. (Ni bila vsa evropska umetost tega časa na istih antiekonomističnih pozicijah? Ekonomizem je kapitalizem!)

Grča zagovarja vzgojo; šele postopoma bo preprosto ljudstvo, ki ga vodijo pravi občutki, zrel

za dejansko intelektualno strpnost, za znanost. Znanost — um — odloča. Le da živi dramatik še v času, ko se alienativna plat znanosti še ni pokazala. Zanj je znanost še osnova neodvisne človečnosti.

5. Enotnost družine; konsekvence: lahkotni optimizem

Cankar ne veruje v družino: ker ne veruje ne v kmetstvo, ne v meščanstvo. Njegovi junaki ostanejo sami: Mlakar brez Pavle, Maks brez Francke. Jerman in Lojzka sta sicer solidarnost, a še ne družina. Osamitev na posameznika pomeni moment hujše tragičnosti.

Govekar je v **Grči** bližji agitki, eroiki. Grčeva družina je kot eno. Borbena, brez senčice dvomov, solidarna brez strahu. (Jerman in Lojzka se iščeta.)

Je čvrsto jedro; tako nedotakljivo, da je optimistično. Tudi Cankar izpoveduje vero: v proletariat in prihodnje osvobojeno ljudstvo. A ta vera je bolj mistična; sama realiteta jo le rahlo potrjuje. Grčeva družina pa je tu — zgled, po katerem naj bi se ravnale vse slovenske družine, in idealna družba bi bila vzpostavljena.

Ne vrača Govekar z enotno družino, kar iz širše družbe izganja: enotnost, nediferenciranost? Grčev meščanski levi konstruktivni parlamentarni demokratizem je res bolj igra znotraj sebe enotnih grup (družin, strank, oblasti) kot posameznikov? Dramatik ne prežene organicizma, le spusti ga za nekaj stopenj proti templju. A kaj mi pomaga, če moram biti enoten v templju?

Govekar odgovori na vprašanje s tem, da nariše idealno družino; torej ni vzroka za neenotnost. Se pravi, da je Govekar prisiljen ustvariti idealno družino: idealizirati. Ker ni zmogel cankarjevske radikalnosti osamitve, ga je od realizma zaneslo v optimistično ideologiziranje. (Brnčič — **Med štirimi stenami**, Mrak — **Rimljanovina** in drugi so pokazali realnost družine: boj vsakega člana zoper vsakega.)

S tem je dramatika odgnalo v nasprotno smer kot Cankarja. **Hlapci** končajo v grenkobi, v spoznanju realnega izgona, v nižini; moralno resni so.

Govekar pa sijajni nastavek prvih dveh dejanj — politične, socialne, moralne intrige, prava tragična nujnost! — preseka in zaprhuta v ležernost, v skoraj cenen optimizem socialistično realistične operete. (Uprizoritev je zadnji — srečni — prizor nadomestila z odprto prihodnostjo.)

6. Vzorednice s slovensko dramatiko

Podobno kot je Miheličeva v **Svetu brez sovraštva** razglasila zaporniško grupo za osnove novega sveta, je naredil Govekar z intimno meščansko družino. Janko in Zdenka se morata najti, se poročiti in osnovati novo družino: biološko porajanje novih grč. Govekar ne zmore cankarjevske avtodestrukcije, da bi razdril sleherno obliko realne socialnosti: kot zlo, hierarhično, nemogoče. — Vendar, je Govekarjev predlog mogoč? Zgodovinski razvoj slovenske družbe te vizije ni podprl. Idealna solidarna družina ni temelj slovenske družbe.

Pač pa je dramatik učinkovitejši na osebno moralnem terenu. Grčev boj z okoljem se reproducira v slovenski dramatiki do danes: prek Kreftovih **Kreatur** do Šeligove **Čarovnice iz Zgornje Davče**.

Zdravnik Grča je modelen: ne zmore ostati zgolj pri svojem zasebnem prepričanju. Dramatik postavi na sramotni steber privatizem: dvojno prepričanje. (Danes spet tako aktualno.) Po evropskem krščansko meščanskem zgledu zahteva kognitivno konsonanco: dejanja morajo biti v skladu z besedami. Zato je potrebna odločitev. (Ščuka ...) Skrivanje odločitve pred javnostjo je hinavstvo.

Prav ta model je antitotalitaren. Iz **Hlapcev** vemo, da župnik dopušča od svoje različno misel; le javno ne sme biti demonstrirana. Za totalitarizem je resnica zgolj družbeno institucionalna. Za Grčo je osebna in družbena. Bori se zoper redukcijo človeka na družbeno državno vlogo. — V tem je Govekarjeva drama še zmerom aktualna.

Če nekdo misli o cerkvi drugače kot ona, mora iz nje izstopiti, in to javno oglasiti. Ne glede na posledice. Tu se začena konflikt z okoljem. Drama.

Trpljenje. Razgaljajo se strahopetci. To je tragična vizija sveta. (A pri Govekarju nedokončana.)

Zaplet drame nastopi, ker v realni nerazviti socialni strukturi takoj delajo Grčo somišljeniki za vodnika, čeprav sam tega ne mara. S tem ga zmanipulirajo. Naredijo ga za senzacijo, za časopisni škandal; služijo z njim. Grčeva tragičnost je v tem, ker s tem ne računa (slepota) in ker tega ne more preprečiti (nemoč). Sam sproži dejanje; drugi ga porinejo v prvi plan; sam je tepen.

Stara, a nenehna nova resnica:

junak je popularen, dokler je v modi; dokler se zdi, da bo zmagal; dokler ne zabrede v prevelike težave. Nato ga somišljeniki odstavijo; sami mu prirede največje težave, samô da bi dokazali nezmožnost njegovega dejanja, se pravi nezmožnost poštenjaštva. (**Antigona** ...)

Nasprotujeta si dva modela: prisiljena (hlapčevstvo) in svobodna odločitev. Svobodna misel, kakor jo zagovarja Govekar, ni tako od muh, kot se je zdelo nekemu prevladujočemu toku slovenske zavesti v tem stoletju. Brez svobodne misli in odločitve (Kozak: **Afera**, Kristjan ...) je nemogoče ustanoviti družbo, kakršno si zamišlja Evropa: antisuženjsko. Sleherno podrejanje brez prepričanosti je vprašanje zgodovine v azijski način družbovanja. Ni pa mogoča svobodna odločitev, še ne vidimo v temelju osebe. Kajti kdo razen svobodne osebe se mora odločati?

Grča je koristna korekcija današnje depersonalizacije.

Prepriča nas, da je še zmerom nerešenih precej vprašanj iz naše preteklosti. Da je torej kontinuiteta večja, kot se zdi. Ne le Cankarjeva dramatika; tudi Kristanova, Neškova, Vošnjakova itn. se zavedajo nerešenih, a nujnih dilem. **Kato Vrankovič** zastavlja isto — spor z družbo, ki je nujen, ker je družba hierarhično, oblastniško, razredno organizirana. Le da je Kristjan globlji: spor interiezira v avtodestrukcijo (kot Cankar), Govekar ostane pri monolitni osebnosti in družini.

Trdim, da se moremo pri slovenski dramatik iz prvega desetletja tega stoletja marsikaj naučiti.

7. Aktualizmi

Aktualizmov je vse polno.

Kar je Govekar zamudil pri Grču, je — vsaj v zasnovi — nadoknadil pri Kremenšku, novinarju, in mu našel notranjo dilemo. Če hoče ohraniti posel, mora izpolnjevati diktat gospodarjev, neodvisno od svoje vesti. To vodi v obup in razkroj osebnosti. Kremenšek se je še pravi čas zavedel in rešil. A drugi?

Hlapčevstvo učiteljev v **Hlapcih** je karikirano; dano je v prelomnem političnem momentu družbe. Kremenškovo nam je ta hip bližje, ker je skušnja vsakdana.

Je kaj zgubila na resničnosti ugotovitev, da hlapci izrekajo fraze, pod njimi — privatno — pa mislijo vse drugo? Koritnikova praksa je tipična in stalna za meščansko družbo.

Je pomen tržišča skopnel? Prodajati, pa čeprav ideje in ljudi.

So župnikove besede povsem neznane? Grožnje, najprej pritajene, nazadnje surove?

Dramatik odlično pozna sistem groženj; v slikanju intrigiranja in stiskanja je realist.

Kolikokrat smo priče koritnikovskim cinizmom!

Na strani ideala so študentarija in proletariat; točna oznaka.

Totalitarist in taktik, Župnik in Koritnik, se dopolnjujeta: en brat grozi, drugi pomirja. Dve roki istega sistema.

Ni kritika povezave kapitalizma s cerkvijo kar marksističa?

Koritnikovo lomljenje Kremenška je zgled za

koruptivno vzgojo. Kozak je v **Dialogih** le zaostрил isto.

Strah pred neljubimi posledicami, kdaj se te bomo znebili? Je Hlepuh drugi od nas?

Grča je Antijerman. Pritisk ga ne zlomi. Kôga od nas ne zlomi?

Če borca ne uklonijo, ga razglase za duševnega bolnika (Smole: **Antigona**). Še malo, pa bi nastopila psihiatrična klinika kot boj družbe za totalitarno oblast. Avstroogrška okrog leta 1910 še ni tako daleč; a ...

Epizodo, kako ponujajo Grči, če se odpove sebi, nagrado — dopust v znanstvene svrhe — obnovi Kozak v **Kongresu** (ponujanje štipendije rektorjevemu sinu). Metode so stalne.

Preganjanje onih, ki mislijo drugače.

8. Sklep

Škoda, da dramatik ni razvil tragičnega spora do konca. Zunanja emigracija ni rešitev. Še premalo čutimo strašljivost družbe, ki trê posameznika.

Vendar jo čutimo dovolj, da jo spoznamo v njeni realiteti. To osnovno nalogo družbeno moralno kritične literature — kot umetniško pedagoške — je Govekar izpolnil zadovoljivo.

Jezik drame ne pozna Cankarjeve poetičnosti; v njem ni fines. Ni ravno časnikarski; je pa tezen, mestoma retoričen. To kaže, da se dramatik ni dovolj zavedal tragičnosti svoje tême; le borbenosti in mučnosti.

Zgradba prvih dveh dejanj je vzorna. Napetost raste; intrige se kopičijo; modni junak pade v nemilost; usoda ga grabi za vrat. Tretje dejanje je poskus neradikalne razrešitve. Zato teži v tisto zvrst veseloigre, ki je šla Govekarju najbolj od rok in ki mu je prinesla dvomljivo slavo: najprej preveliko znamenitost, nato sramoto. Dramatikov dar za bulvarko je tudi tu neizbrisen. Lepo vidimo, kako

izvira iz dramatikovih načelnih stališč do sveta: svet ne sme postati tragičen. — Res da tudi Cankar ni prišel do najhujše tragedije, a Jermanov zlom je blizu tragičnemu; in Maksova smrt.

Kranjska uprizoritev **Grče** uresničuje program: odkriti — ponovno ali šele prvič — slovensko dramatiko. Razen pri Cankarju njeña umetniškost te dramatike ni velika. Vendar gledališče ne igra zgolj umetnosti; ima tudi pedagoško, spoznavno, kulturno poslanstvo. Grča opozarja, da so moralne, socialne, zgodovinske, politične dileme, ki mučijo danes nas, nadlegovale že naše prednike. Da marsikdaj ni treba začeti na novo, ampak le prebrati, kar so napisali. Torej uprizoriti, kar so si zamislili. S tem spoznamo, da razreševanje temeljnih dilem ne more biti niti uspeh ene generacije, niti zmaga samega gibanja in časa. So uganke, ki jih rešujejo stoletja.

To spoznanje nam vzame nekaj lahkotnega napuha in nas obdari z nekaj skromnosti, ki smo jo potrebni.

Da nas uči morale Fran Govekar, se zdi prvi hip ironija. Pravično gledanje te igre pa nas bo poučilo, da smo nemalokrat pod ravnijo zavesti Frana Govekarja, izpovedanem v **Grči**.

Taras Kermauner

Cvetnik misli iz Grče, ki še niso za v arhiv

Grča: Odločil sem se, da storim vsemu dosedanjemu hlinjenju in hinavstvu konec. Čemu bi tudi v dejanju ne pokazal, česar mi je polna duša in o čemer sem prepričan? Kdor dela drugače, ni mož, ni značaj.

Pravo svobodomiselnost vidim prav v tem: nikomur ubijati idealov ... nikomur vsiljevati načel, za katera ni zrel in sprejemljiv. Prenagljene krmljenje široke mase s svobodomiselnimi idejami je nesmiselno ...

Neki pruski klerikalni državni poslanec je primerjal nekdanj v svoji jezi žurnaliste s policijskimi psi ...

Svobodomisleci moramo imeti največji rešpekt pred individualnostmi.

Terorizirati ali nasilno sugerirati na tem polju bi ne bilo svobodomiselno.

Za svobodomiselnost naše takozvane višje inteligence ne dam danes niti piškavega oreha.

Koliko pa je vredna tista tvoja svobodomiselnost, ki dela danes na vseh koncih ultramontanstvu največje in najočividnejše koncesije?

Kakšna pa je v jedru tista "svobodomiselnost", ki hodi še po cerkvah, za procesijami, zida šole, v katerih učiteljujejo redovnice in patri, krasi svoje domove s slikami in kipi katoliških malikov?

Moje odkritosrčno mnenje o današnji takozvani svobodomiselnosti nižjih in tudi višjih plasti naroda je torej, da jim je svobodna misel puhla moderna fraza, nekako geslo ... V njih srcu je še polno strahu in pred dogmami in pred inštitucijami raznih cerkva.

Dokler se ne razširi svobodna misel tudi med narodom, nima moči.

Predvsem je potrebno, da postane inteligenca resnično svobodomiselna ... potem dobimo svobodno šolo ... in iz teh šol dobimo resnično

svobodomiselni narod. Mi teh časov ne doživimo ... spričo narave naše inteligence pa se bojim, da jih ne dožive niti naši vnuki.

Svoboden človek sem in storim, kar hočem in kar moram storiti. Jaz v dogme ne verujem, zato bi bil lažnivec, če bi pred svetom igral, kakor da vanje verujem.

Vsak bodi zase odgovoren.

Župnik: Mi smo vedno le v defenzivi. Toda udariti moramo, če nas kdo izziva, če kdo predrzno skuša napasti državo ... Mi se le branimo, a zmagamo — vselej! ... (Grči) Padli boste, zakaj padel je še vsakdo ... največji geniji ...

Zakon s svobodomiselnim je le priležništvo, ne pa krščanska nerazdružna zveza.

Kremenšek: Naša politika je bila vendar vselej napredna, radikalna in svobodomiselna.

Koritnik: Kdo vam je pa zopet to natvezil? Človek, naša politika je bila vedno le realna, pozitivna — ne pa fantastična in deficitna! Vrag vzemi politiko, ki se mi ne izplača! ... Politika je borba interesov, pa nič drugega. Kdor zna svoje interese bolje varovati, jih množiti in krečiti, tisti je boljši politik! ... Bodisi v večini, bodisi v opoziciji, ne smemo nikdar pozabiti na korist podjetja, ki nas živi.

Koritnik: Ali čemû, za vruga, kaže javno, kar misli? Jaz si mislim o marsikom, da je velik tepec, a vendar se mu odkrijem do tal. — Zaradi Grčevih principov se jaz nočem zameriti oblasti, od katerih sem odvisen Toda s tem, da umakneva zastavo s strehe v podstrešje, še ne rečeva, da zastavo zažgeva. Morda jo prav kmalu spet razobesiva, če bo kazalo.

Kremenšek: Taki so pač naši ljudje. Kadar bi bilo treba pokazati pogum, se potuhnejo.

Grča: Poznam pač svoje mile rojake. Toda vrag vedi, jezi me, žali, skoraj se mi zdi, da me to celo boli .. to je stud ...

Kremenšek (o Grči): To je cel mož ... značajnejš ... moderen heroj ... pravi junak!

Koritnik: Kaj pa še! Šemast je ... fantast ... zaletel, čeprav je učen! Knjige so mu zmešale pamet, da drvi zdaj v pogubo kakor blaznik. Naj bi mislil rajši realno ... na svoj kruh ... na svojo famulijo. Za božjo voljo, kam pa pridemo, če ne postavimo takih pregorečih prerokov na led!

Župnik: Dolžnost državne oblasti bi bila, da ščiti cerkev, ki ji je najtrdnejša opora.

Golobček (okrajni komisar): Taktično je bilo modreje, da se vlada do danes ni vtikala v zadevo. Zdaj izvršuje svojo dolžnost tem lažje ... Zato pa sem prišel, da vas opozorim ... na ostre določbe tiskovnega zakona, na javno vznemirjenje in na možne posledice naraščajočega gibanja v razburjenem ljudstvu ...

Koritnik: Mi grozni liberalci smo končno vendarle najboljše ovčice, kaj ne?

Župnik: Pisano je: Če je v nevarnosti versko mišljenje in čustvovanje naše mladine in našega ljudstva, potem izgini obzir na vsakega posameznika in na vse skupaj!

Janko: Krščanstvo je vera ljubezni in odpuščanja, tako pridigajo na prižnicah, a v resnici? To je vera nasilstva, terorizma, pobijanja!

Župnik: Krščanstvo je vera ljubezni ... toda krščanstvo je obenem tudi vera odločnosti, vera sovraštva do vsega slabega, vera neizprosности, kadar gre za najvišje krščanske vzore.

Janko: Gorje narodu, ki ima takšne kulturne in politične voditelje!

Grča: Danes živimo v dobi velike duševne krize, ki objema ves svet. Izid te krize je jasen. A seveda v ta narod danes še nimam zaupanja ... preveč je zaslužjen, predaleč je še od svetovne kulture, preokorel je v svojih tradicijah. Toda tudi naš narod ni obzidan s kitajskim zidom ...

Tribuč: Z dobro voljo je marsikaj mogoče ...

Grča: S kompromisi — medsebojnimi popusti, ki ustvarjajo to gnilo slogo, pobeljene grobove, breznačelno kolebanje.

Skratka, storil sem, kar moram in smem storiti iz svojega notranjega prepričanja, kot izraz svojih načel, kot odraz svojega značaja. Pri tem pa stojim pod zaščito državnega temeljnega zakona, ki zajamčuje vsakomur popolno svobodo vesti in svobodo prepričanja.

Tribuč: Kakšno svobodo vam zajamčuje, občutite menda dovolj na lastnem telesu. Kjer je moč, je tudi pravica!

Grča: ... Vsaj poskušali smo, ljudem koristiti ... toda vse to je zdaj pozabljeno, ker drugače mislimo, kakor oni, ker ne verujemo, kar verujejo oni. Rajši poginiti, kakor izdati samega sebe!

